

Změlík, Richard

O literatuře z "vnější" perspektivy

Bohemica litteraria. 2019, vol. 22, iss. 2, pp. 172-177

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2019-2-9>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141735>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O literatuře z „vnější“ perspektivy

TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.): *Za textem. Antologie polské sociologie literatury*. Brno – Praha: Host – Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018. 272 s. ISBN 978-80-7577-398-2 (Host), 978-80-88069-67-6 (Ústav pro českou literaturu AV ČR)

Ediční řada Teoretická knihovna nakladatelství Host náleží v českém prostředí k těm projektům, které soustavně a systematicky zprostředkovávají důležité práce domácí i zahraniční literární vědy. Přitom se nejedná pouze o konkrétní monografie, ale rovněž o soubory textů orientovaných na určitou problematiku, anebo sdružených kolem dané teoretické koncepce. Tak je tomu i v případě publikace *Za textem*, která, jak podtitul uvádí, je antologií polské sociologie literatury. Edičně knihu připravil Jiří Trávníček, který se rovněž spolu s Marií Havránkovou a Svatavou Navrátilovou podílel na překladu konkrétních textů.

Význam takto koncipovaných publikací spočívá v tom, že nám zpřístupňují myšlenkové záhyby a nuance určitého teoretického směru na příkladu studií různých autorů. Důležitým aspektem je nejen výběr reprezentativních textů a autorů, ale též časové hledisko, jež by mělo pokrýt dostatečně široký úsek, abychom mohli sledovat vývoj a proměnu jednotlivých přístupů a názorů formulujících se pod společným teoretickým rámcem.

Z hlediska uvedených základních předpokladů a kritérií je jmenovaná antologie koncipována právě takovýmto způsobem, čímž otevírá a zpřístupňuje problematiku polské sociologie literatury nejen v její historické perspektivě, ale též tematické a metodologické rozmanitosti. Kniha je rozdělena do dvou částí, z nichž první obsahuje příspěvky teoretického zaměření, druhá texty interpretační. V závěru nechybí důležité informace o jednotlivých autorech a doslov, který namísto tradiční studie nahrazuje rozhovor editora s jedním z významných polských bibliologů.

Není třeba zdlouhavě dodávat, že výzkum umělecké literatury se neobejde bez celé řady těch teoretických koncepcí, které složitost a komplikovanost jmenovaného jevu umožní zpřístupnit z mnoha odlišných, avšak vzájemně se dopl-

ňujících a komunikujících perspektiv. Sociologie literatury, respektive konkrétní témata jí reflektovaná, významně doplňuje ty z teoretických přístupů, které se soustředí na imanentní povahu literárního systému či jeho zapojení do širších diskurzivních kontextů. Sociologie literatury nahlíží problematiku svého předmětu jako v prvé řadě akt vícerozměrné společenské komunikace. V popředí zájmu stojí takové otázky, jako je vztah literatury a společnosti, fungování literatury v rámci společenských norem, literární komunikace či literární politika a v neposlední řadě též otázka interpretace a čtenářství. Těmto tématům se postupně věnuje prvních osm teoretických studií. Jejich výběr do antologie sleduje několik základních kritérií, z nichž chronologické hledisko je jen jedním z nich. Samozřejmě, že zde bylo cílem editora publikace představit v reprezentativním průřezu vývoj sociologického myšlení o literatuře v polském prostředí od 30. let 20. století *de facto* po současnost, avšak není to jediné kritérium, které propojuje tyto studie do kompaktního celku. Tím druhým aspektem koherence je vnitřní logická provázanost mezi jednotlivými tématy, jež se reflektují jak ve své diachronní perspektivě, tak v rovině problémové.

Úvodní dva texty (Stanisława Ossowského a Stefana Żółkiewského) nastolují základní otázky sociologie literatury. V Ossowského studii je formulována základní myšlenka o „konfliktu“ mezi subjektivním a objektivním hodnocením literatury. Autor konstatuje, že subjektivní hodnocení je vždy určitým způsobem ovlivněno tím, jakým způsobem danému textu či souboru textů rozumí příslušná societa. Strategie porozumění a komunikace v rámci sociální množiny se tak přirozeně promítají do subjektivního hodnocení jedince. Ukazuje se, že z tohoto hlediska je literatura sociálně stratifikovanou institucí, jejímž úkolem je posilovat či spoluformulovat sociální vazby, stejně jako vymezovat a identifikovat danou sociální skupinu. Způsob přijímání či hodnocení konkrétních literárních děl je způsobem komunikace mezi členy příslušné sociální skupiny, ale též mezi členy jiných sociálních skupin.

Otázkou samozřejmě zůstává, jaké parametry konfigurují takové společenské hodnocení a přijímání literatury. Na tuto otázku částečně odpovídá další studie, ve které její autor Jan Stanisław Bystron reflektuje rozvoj literatury v závislosti na ekonomických a institucionálních kritériích, jakými jsou kupříkladu mecenát, historický pokles ceny papíru, který umožnil masovější produkci literatury, vznik časopisů a veřejných půjčoven knih apod. Autor dokládá, že formování čtenářské veřejnosti se ze sociologické perspektivy děje v souvislosti se silami ekonomickými a politickými (ideologickými). Kromě jiného se autor zabývá metodologickou otázkou výzkumu historického čtenářství, čímž *de facto*

předjímá poslední studii teoretického oddílu, text Janusze Kosteckého, ve které je vymezen pojem čtenář a čtenářství s ohledem na odlišné formy a způsoby čtení. Kostecki upozorňuje, že je třeba analyzovat nejen fenomén čtení klasické tištěné knihy, ale rovněž tzv. nových médií (facebook, twitter, blog apod.) spolu s různými mody čtení (kontinuální, fragmentární). Výzkumu čtení a čtenářství je rovněž u nás v posledních několika málo letech věnována systematická pozornost, jak dokládá několik aktuálních publikací Jiřího Trávnička a jeho badatelského týmu.

Základní oblasti výzkumu a teoretické otázky sociologie literatury vymezuje ve svém textu významný polský badatel Stefan Żółkiewski. Jeho taxonomie sleduje logický pořádek, který spočívá v postupu od obecných témat (vztah literatury a společnosti, společenská literární komunikace) po témata, jež z předchozích přirozeně vyplývají a tvoří specifitější oblasti zájmu (literární politika). Żółkiewski chápe sociologii literatury jako vědu o procesech „společenské literární komunikace“, kterých se vedle autora a recipienta podstatným způsobem účastní další činitelé (instituce, ideologie, ekonomie apod.). Důležitým argumentem je potom pojetí úlohy sociologie literatury, kterou Żółkiewski nespátřuje v samoučelných sociologických analýzách literární komunikace, ale chápe ji jako pomocnou disciplínu literární vědy. Żółkiewski se snaží vymanit sociologii literatury z pozitivistického modelu a chápat ji ve funkčně-komunikačním modu, kdy je pozornost věnována různým komunikačním okruhům a vrstvám, čímž je problematika literární komunikace nazírána jako vnitřně stratifikovaná oblast.

Otázce čtenářských obcí se věnuje studie Janusze Lalewicze. V Lalewiczově studii je předznamenáno téma, které bude dále rozvíjeno v mladších pracích, především ve zmíněné studii Janusze Kosteckého. Lalewicz rovněž upozorňuje, že pojetí čtenářských obcí musí vycházet z historické skutečnosti, a že tedy čtenářská množina nemůže být teoretickým konstruktem, ale vždy historickým faktem.

Důraz na empirickou analýzu potom explicitně nalézáme rovněž ve studiích Antoniny Kłoskowské a Bogusława Sułkowského. Přínosem studie Kłoskowské je především reálná interpretace konkrétních empirických analýz – zaměřených na hustotu tzv. míst nedourčenosti –, čímž autorka jasně a srozumitelně demonstruje, jak s takovýmto typem analýzy dále smysluplně pracovat. V Sułkowského příspěvku je sociologie literatury vymezena jako empirická věda na rozdíl od věd spekulativních. Důležitým argumentem, s nímž autor přichází, je překročení kantovské metafyziky v otázkách estetického vkusu a jejich nahra-

zením reálnou empirickou reflexí čtení v historických kontextech. Sułkowski zdůrazňuje, že při výzkumu sociálních interakcí mezi textem a čtenářem se nelze omezovat na jedinou strategii čtení, ale že pro poznání reálné historické situace čtení a recepce je třeba reflektovat sociální prostor v jeho mnohorozměrnosti.

Hledisko sociální i významové vícerozměrnosti a plurality se přirozeně reflektuje v mladších pracích z počátku 21. století, jak v antologii dokládá zajímavá studie Kingy Duninové, ve které se autorka zaměřila na otázku vztahu mezi fikcí a společností. Duninová, která je mimo jiné inspirována dekonstrukcí, vyvažuje pojetí společnosti z jasně definovaných rámců a pokouší se je uchopit jako problém jejich mnohačetných interpretací. Societa je pro ni jakýmsi tekutým textem, konglomerátem heterogenních diskurzů, jež jsou stále přepisovány. Jedním z těchto diskurzů interpretujících společnost je i literatura. Duninová si samozřejmě uvědomuje fikční status literárních textů, nicméně jejich interpretace se v důsledku promítá do způsobu modelování sociálních vtaů. Duninovou ve výsledku přirozeně nezajímá to, co tvoří hlavní náplň dekonstruktivistického přístupu, tzn. neustálá hra označujícího, ale neustálá proměnlivost v chápání a interpretaci toho, co nazývá společností.

Druhá, interpretační část antologie přináší nejen řadu dalších zajímavých otázek z oblasti sociologie literatury, ale především jejich praktická řešení. Editor knihy Jiří Trávníček v předmluvě upozornil na to, že rozdělení studií do dvou částí (teoretická a interpretační) nelze chápat *sensu stricto*. (Viděli jsme to ostatně již v případě studie Antoniny Kloskowské, která propojila metodologii s rámcovou interpretací.) Interpretační studie přirozeně navazují na předchozí oddíl, rozvíjí a exemplifikují teoretická témata pojednaná v první části. Otázce vlivu konkrétního historicky podmíněného sociálního modelu na literaturu se věnuje studie Marie Ossowské, která se zaměřila na román *Robinson Crusoe*. Na příkladu této románové postavy demonstruje sociální motivace působící na ztvárnění a jednání hlavního hrdiny Defoeovy prózy. Autorka konstatuje, že v příběhu Robinsona je mimo jiné významně zakódován jeden z vlivných společenských vzorců spojených se střední měšťanskou třídou, tj. sen o úspěchu a bohatství spolu s koloniální expanzí. Podobně také Urbańského studie věnovaná komunikační situaci konspiračních textů v Polsku za druhé světové války je jakýmsi pendantem k teoretickým textům Ossowského, Kosteckého, Żółkiewského či Lalewicze. Autor pojednává základní komunikační systémy, jež se utvořily v daném období v polské kultuře, s tím, že se detailněji soustředí především na ineditní komunikační okruh spojený s šířením konspiračních textů. Urbański demonstruje, jak se dobová komunikační situace (oficiální – zakázaná)

silně polarizovala do dvou protichůdných názorových a hodnotových systémů, se kterými se identifikovali jedinci i celé society, a současně způsob, jakým se neoficiální komunikační okruh inkorporoval do oficiálního. Přitom je využito jak perspektivy strukturální (aplikace základního principu binarismu), tak sémiotické (pojem text je vztahován i na primárně nelingvistické znakové systémy – ozbrojená akce, gesta, stávka apod.). Oskar Stanisław Czarnik se věnuje statistickým ukazatelům vztahujícím se k otázce sociální stratifikace autorů, zatímco Lucyna Stetkiewiczová pojednává problematiku autorských příjmů v souvislosti s tím, jak sami autoři reflektují vlastní sociální status na pozadí dvou ekonomických systémů (socialistického a kapitalistického). Kromě vlastních honorářů se autorka soustředí na otázku obstarávání financí na publikování nebo na problematiku rozdílných způsobů distribuce a propagace. S tímto tématem souvisí studie Marcina Rychlewského zabývající se vydavatelskými oběhy s cílem postihnout fungování pravidel knižní produkce a distribuční strategie v dnešním Polsku. Autor zjišťuje zajímavou skutečnost, že aktuální hlavní knižní oběhy, distribuční centra jsou v Polsku značně heterogenní, a to nejen vzhledem k žánrům, ale i vzhledem k axiologickému hodnocení (díla umělecká a populární). V závěru konstatuje základní poznatek o povaze oběhů knih v dnešní polské kultuře, jenž se řídí přímou úměrou mezi centrální distribuční sítí a mírou heterogenity a dílčí distribuční sítí a naopak vyšší mírou homogenity literatury. Podobnou situaci ostatně (a zcela přirozeně) pozorujeme i na českém knižním trhu, např. masivně vydávané paperbacky titulů české umělecké literatury 19. století spolu s žánry, jakými jsou detektivka, deníky, pohádky, kuchařky či různou zájmovou literaturou apod. takovými distributory, jakými jsou Levné knihy nebo Kosmas, v jejichž prostředí rovněž dochází ke zmasovění tzv. české klasiky.

Velice zajímavá je rozsáhlejší studie Stanisława Siekierského, jež reflektuje čtení jako způsob účasti v (polské) kultuře. Fenomén čtení je zde nahlížen s ohledem na sociální vrstvy recipientů (šlechta, inteligence, dělnictvo apod.) s tím, že autor pojednává vazby, přechody a zejména funkční transformace čtenářských strategií, jež jsou realizovány mezi jednotlivými sociálními skupinami.

Otázce sociálních interakcí textu v prostředí nových médií je věnována studie Olgy Dawidowicz-Chymkowské. Na příkladu tzv. fanfiction se autorka zamýšlí nad mechanismy utváření sociálních komunit uživatelů populární literatury na internetu.

Pokusil jsem se stručně přehlédnout antologii polské sociologie literatury jak v jednotlivých studiích, tak v jejím celku. Jestliže její editor v předmluvě kon-

statuje, že výběr studií je koncipován tak, aby reprezentoval dostatečně široký chronologický rámec, mým úmyslem bylo poukázat rovněž na vnitřní logickou provázanost jednotlivých studií dle jejich témat a problémů. Kniha je tak důkladně promyšleným celkem, kde na sebe navazují nejen teoretické práce, ve kterých jsou čitelné různé teoretické vlivy a podněty, ale smysluplně se propojují s konkrétními interpretacemi.

Jak jsem již uvedl, je v závěru publikace místo tradičního doslovu rozhovor Jiřího Trávnička s polským bibliologem Grzegorzem Nieciem. Nebudu zde dále hovořit o zajímavých tématech, jimž se oba účastníci dialogu věnují, ať již se týkají konkrétních osobností nebo problémů, dovolím si však závěrem odpovědět na otázku, kterou položil dotazovaný polský badatel Jiřímu Trávničkovi, zda „shromážděné zde texty někomu v něčem pomohou? Budou se něčím hodit při výuce?“ Složitost fenoménu literatury lze nahlížet z mnoha badatelských perspektiv. Ve fikčních světech je svým vlastním způsobem konceptualizován svět sociálních vazeb a struktur. Tvorba, čtení či zprostředkování literatury ovlivňují vzorce společenského chování, determinují sociální skupiny, stratifikují společnost a naopak. Uvedené texty antologie dokázaly myslím velice dobře a reprezentativně představit toto široké pole zájmu sociologie literatury a vyznačit funkční prolnutí s dalšími literárněvědnými otázkami, které jsou inspirovány odlišnou teoretickou perspektivou. A pokud jde o druhou otázku, jako pedagog se domnívám, že prezentované texty mohou velmi dobře sloužit pro práci nejen v seminářích teorie literatury, ale třeba i tam, kde je pozornost věnována nakladatelské praxi či knižní kultuře.

Richard Změlík

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

